

געלערענט פון די שקצים אין דער דאלינע, ווי צום סידור און צום חומש.

— וואס טוט מען מיט אזא בחורעץ? ער וועט דאך אפילו קיין שייטל עברי זיך נישט אויסלערנען און ער וועט דאך קיינמאל קיין קדיש נישט קענען זאגן! — האט לייב זיך כסדר אויסגערעדט ס'הארץ פאר ר' וועלוועלען, וואס איז געווען צו אים אן אריינגייער אויך נאכדעם ווי בער איז געשטארבן. — קיין למדן, זע איך, וועט ער נישט זיין, אבער דאווענען וועט ער קענען. ס'איז גאר נישטא קיין ייד אויף דער וועלט, וואס זאל נישט קענען דאווענען — האט ר' וועלוועלע געטרייסט לייבן. ר' וועלוועלע האט דעם יונג אלעמאל אנגעטאן אויפן האלדז א נייע קמיע, איינגענייט אין א שטיקל לייווענט, אבער יאנקל האט זיי איינע נאך דער אנדערער פארלוירן ביים באדען זיך מיט די שקצים, ביי נורטעווען אין וואסער און ביים דראפען זיך אויף בייער.

. * .

לייב האט א צייט נאך ר' וועלוועלעס טויט זיך געפילט ווי פארלוירן. ער איז ארומגעגאנגען א שווייגנדיקער, זיך מער אריינגעטאן אין דאווענען און פון צייט צו צייט אויך אריינגעכאפט עטלעכע קאפיטלעך תהילים.

— עס וועט אייך דא זיין גוט — האט ר' וועל-וועלע גערעדט צום שוחט ווען ער איז מיט אים צום ערשטן מאל ארויפגעקומען צו לייבן אויפן הויף, וואו עס האבן זיך ארומגעדרייט הינער, קאטשקעס און גענדז — וואס ווייסט איר וואס פאר א יידן דאס זיינען! ווען כ'קום אהער וויל איך גארנישט אוועקגיין.

וויבער און מיידן האבן באלד געבראכט צוטראגן געבונדענע עופות און ביי לייבן אויפן הויף געמאכט דעם שוחט א פאטשעטעק. לייב האט הינטער דער סטאדאלע אויסגעגראבן א גריבל, עס אויסגעשאטן מיט אש און מיט געפיל פון רחמנות צום שוחט זיך אוועקגעשטעלט אין דער זייט אים קוקן אין די הענט אריין. — — — — —

— ריווע האט איר ערשטן קדיש, וואס האט געהייסן נאך איר טאטן, פארוויגט אין הענגענדיקן וויגל מיט א שלאפליד און אריינגעזונגען אין זיינע אויערן, אז „יאנקעלע וועט מיט חשק לערנען תורה און מיט ליבשאפט דינען דעם בורא“. ווען יאנקל איז אבער אונטערגעוואקסן, האט אים מער געצויגן צום פרייען דרויסן ווי צום חדר. ער האט געלייגט מער קאפ צו די גויאישע לידלעך, וואס ער האט

מ. א. טנבלאט.

אהרון בלומנפלד — Ronetti—Roman

(נולד באזיראן תר"ז (1847) מת ביאסי תרס"ח (7.11.1908))

א. תעלומת השניות בחייו

זה ש"הפך את עורו" ברומניה ונעשה שם אחד מעמודי התווך של ספרותה כמשורר ומחזאי, בלשן ומסאי ולוחם בחייו לשויון זכויות היהודים ו"אחרי מותו" לשחרור האכר הרומני מן העול והשעבוד של בעלי האחוזות הגדולים?

אודה ולא אבוש, שבאזיראן גופא אף אני לא שמעתי ולא ידעתי עליו דבר וחצי דבר בימי-נעורי. אפס, משיצאתי לבוקובינה בעודני נער כמעט ונפגשתי שם עם משכילים מאזיראן (ביחוד עם בני אברהמ'צי

למי מבני עירנו זכור שמו של אותו בחור, אחד מטובי חובשי בית-המדרש בעירנו (ומגדולי תלמידיו של משה שולבוים), שהתעסק במסתרים בחקר-התלמוד ובבלשנות עברית-ארמית טרם הוברח מגליציה ומאוסט-ריה בגלל מעשה שהיה*) בשנת ה'21 לחייו? לאזני מי מבני דורנו בארץ הגיע שמעו של ת"ח אזיראני צעיר * המעשה מסופר בפרוטרוט וביד אמן בזכרונותיו של ד. י. זילברבוש והם מועתקים ברשימה זו בלשונו הנמלצה של זקן סופרי גליציה בדור הקודם.

נראה היה גם לעיני נער צעיר כמוני שלא גילו לי הכול ואם חשבתי אז לתומי שאלה הם היסוסים של גדולים להרחיב את הדבור עמי על "סירכא" כלשהי בגלל גילי, הרי נתברר לי אח"כ בשווי לאווראן, כי רוב הנשאלים לא ידעו במי ובמה המדובר והמעטים שזכרו וידעו את המאורע ותולדותיו, שמו מחסום לפיהם והתחמקו מתשובה או פיטרוני ברמזים בחינת לחישת סוד לאזנו של ילד כדי לבלבל את חושיו. ניכר היה רגש של מבוכה בפני הנשאלים המתובלת בסומק של בושא ולא מצאתי פשר לתופעה זו, אם הם מתביישים בתפקידיו ומעשיו במרחקים בהווה או בעוול שנעשה לו בעבר בעירנו.

עלטה זו היתה פרושה על עיני עד סוף סתיו 1908...), אחרי מותו של רונאטי-רומן ביאסי אפשר היה לקרוא בכל עתון מצ'רנוביץ או מוינה פרטים רבים ושונים, שבני עירי ועמי התעלמו מהם ביודעים ובלא יודעים. נחשפה לעיני-כול כפילות חייו של משורר וחוקר מהולל זה ונתגלה הקרע הגדול בלבו של אנוס מדרני בין יהדות ואנושות ולא נתאחה כולו עד יום מותו.

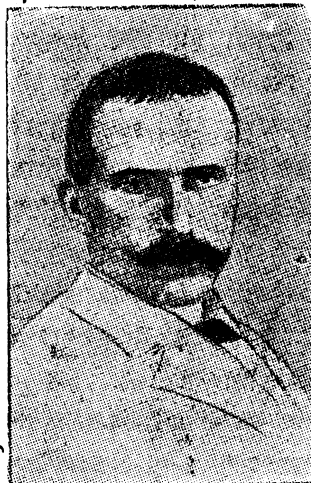
אולי יקום באחד הימים חוקר-פסיכולוג, שיעמיק לחדור לשניות נפשו של אמן מופלא זה, שגדולי הספרות והמדע הבלשני הרומני גמרו עליו את ההלל עוד עשרות שנים אחרי שנסתלק מן העולם.

בשנה שעברה מלאו 110 שנים להולדתו ועתה הגנו עומדים בשנת ה-50 למותו. היו לי פקפוקים רציניים אם מן הראוי לנו להקדיש ערך מיוחד בספר זה לאישיות מוכת-שניות וכפילות — ולוא גם כפויה בהרבה — בחיים וביצירה, אפילו נולד ונתחנך ונתבגר וקנה לו שם טוב לראשונה בעירנו. אמרתי לצאת ידי חובתי בהזכרת שמו, פעלו ויצירתו במסתי על ר"ם שולבוים רבו, ולפתע, אגב קריאת מאמרו של חיים רובינזון על הסופר היהודי-רומני המנוח א. ל. זיסו, נתקלתי בכמה שרטוטים חדשים או מחודשים לדמותו

*** אף את מוצאו המשפחתי בעירנו התקשיתי לברר בבטחה. אם אין זכרוני מטעני מקורו ממשפחה מעורבת מסוחרים ובעלי מלאכה, מצד אמו מקורב עם הניסנבומים והכוהנים, שבתיהם סגרו את חולית השוק האחרונה משמאל בדרך לבורשצ'וב, אביו היה בעל מלאכה בקיץ (עושה חלונות ודלתות) ובחורף סוחר קמעוני (קונה ומוכר "ביסלאך") מקרובי מנדיל לייכטרמאכר וגם בתיהם בשכונות קרובה.

ניסן'ס ועם יהודה כהן) קלטו אזני לראשונה את קיומו של בן אדם זה מעירנו מעבר לגבולות המדינה והוא ושמו יחד, שניהם נשתנו לבלי-הכר.

בעתוני בוקובינה פורסמו בימים ההם (בשנות 1904-5) הפגנות אנטי-שמיות נגד הצגת מחזה תיאטרוני בשם "מנשה" ונגד מחברו, רונאטי-רומן, שסטודנטים

רונאטי רומן

רומניים "מוסתיים" צווחים ורוקעים כנגדו שהוא יהודי גליצאי בתחפושת רומנית וכל מגמתו להעביר את הנוער הרומני על דעתו ולהסיר את לבו משאיפותיו הלאומיות. בהזדמנות זו גילו את אזני, כי כל הסערה האנטישמית הזאת הכופה על התיאטראות ברומניה ביטול הצגות של "מחזה אדיר ונפלא" היא בשל בחור אוזיראני שלנו, אהרון בלומנפלד, שעלה לגדולה בספרות הרומנית ולפי השמועה שינה ואף המיר לא את שמו בלבד...**. ועוד נאמר לי אז, שהציונים ויהודים אחרים מסתייגים מכמה דיאלוגים במחזה זה, אולם "כולנו אתו במלחמתו" נגד אותו נוער רומני פורע הדורש לשלחו בחזרה ל"חדר" היהודי בגליציה תוך ויתור גמור על תרומתו רבת הערך והמשקל לספרות הרומנית. ואז שמעתי משהו גם על האסון שקרה לבחור זה באווראן בהתיצבותו הראשונה לצבא ועל גלגוליו של עלוי צעיר ש"יצא לתרבות רעה". ככל שהוספתי לשאול לסבות ולתוצאות לפרטיהן, כן גברה שתיקתם.

התמונה לקוחה מן האנתולוגיה "ששים סופרים רומניים ממוצא יהודי" (רומנית) לש. פודוליאנו, מספרייתו של ד"ר לבנשטיין מאסירי ציון וראשיה ברומניה שעלה בזמן האחרון לארץ ישראל.

** השמועות על המרת הדת כולן בשקר יסודן. הוא מת ביהדותו והובא לקבר ישראל.

נשמתו יחד עם קרבנות השואה הנאצית בעירנו. עפ"י צוואתו המפורשת בכתב נטמן רונאטי-רומן בבית העלמין היהודי ביאסי. הכנסיה והשלטונות הרומניים נאלצו לוותר על דרישת גויתו.

ואם יערער המערער: "נפש כי תחטא" מה דינה? אף אני אדברה וירווח לי: אינו דומה חטאו של יחיד לחטאת הקהל ואין אנו רשאים לכרות מעמיה נפש זו שנתמרקה ביסורים בגלות רומניה ב-40 שנות מגוריה שם.

עובדה היא — והיא עבידי לגלויי ממקור ראשון — שאהרון בלומנפלד גויס לצבא לא כ"כ מחמת "עטישה בטעות" של נציגי הקהלה והעירייה של אוזיראן בועדת הגיוס אלא מרצונם להיפטר ממנו בגלל "התפקדותו". הוא עזב את בית המדרש והצטרף למשכילים שהתחילו להסתער או על מבצרי-הקנאות החרדית והחסידית בעירנו. וכאשר גבר הזעם בקרב חלק מהציבור על מעשה זה של פרנסיו, החמיקוהו הללו מן הצבא באורח פלא והבריחוהו דרך בוקובינה לגבול הרומני (תחת לשלחו לארץ חופש כאמריקה ששם היה יכול להמשיך באורח חייו באין מפריע מפני שידה של הקיסרות האוסטרית לא הגיעה שמה). מבריחים אחרים העבירוהו דרך הררי גורא-הומורא למולדבה הרומנית ועזבוהו שם לנפשו עם קצת מזומנים בכיסו ובלי כל פסת נייר בידו. יחידים מאבותינו או אבות אבותינו חטאו ואינם, כלום אין החובה מוטלת על דורנו זה האחרון מאוזיראן לתקן את אשר פגמו הם ב"שתי ספירות" — ולוא גם על משמרתם נגד משכילים ופורצי-גדר?!

ב. מקורות בכתב ובע"פ לזהותו היהודית ולמוצאו מעירנו

לרונאטי-רומן אסור היה להתוודות בעצמו בפומבי, על מקורו ומוצאו. הוא חי ופעל ברומניה בזכות תעודת לידה של בר-מינן רומני — גער כפרי נוצרי, צעיר ממנו ב-6 שנים — ששמו לא נמחה מספר החיים, כדי שהפליט הגליצאי אהרון בלומנפלד ינחלנה כתעודת לידה שלו ויהיה אורח רומני "כשר וישר" לפי כל חומרות חוק האזרחות הרומני, ביחוד לגבי "זרים ויהודים".

עסקנים ומשכילי היהודים בעיר רומאן חיבבו וכיבדו מאד את הפליט הגליצאי המלומד המרביץ לבניהם תנ"ך ותלמוד בטוב טעם ודעת ושיתפו את

היהודית של בן-עירנו האומלל. ח. רובינזון, משורר ומבקר עברי מיוצאי-רומניה בארץ, מפליג בשבחיו של רונאטי-רומן, ש"מבין היוצרים הרוחניים היהודיים בספרות הרומנית של הדור ההוא, היה הוא היחיד שהבליט את הנקודה היהודית בספרות הרומנית במחזהו "מנשה", בעוד סופרים כגאסטר, טיקטין ואחרים פנו או לחקר התרבות הרומנית ושאר המשוררים, החוקרים והעיתונאים ערקו מהרחוב היהודי" (תרבות וספרות "הארץ" אוקטובר 1957).

אגב כך נזכרתי: (1) שש שנים תמימות וזשתתף בכתבי עת עבריים, התחיל באוזיראן והמשיך ברומניה. גם בהיותו כבר בלייפציג כתלמיד חוקר לרומניסטיקה באוניברסיטה, עוד פרסם רונאטי-רומן ב"המגיד" במשך שנתיים ויותר מחקרים יסודיים על שני התלמודים והערות בלשוניות על נושאים אחרים בסגנון עברי נאה ומיוחד לו. (2) על מחקרים אלה כבר לא חתם בשמו המקורי מאוזיראן אלא הרכיב לעצמו העלם ספרותי משה רומן על שם רבו משה שולבוים החלק הראשון, והשני — משמו הרומני החדש*; (3) סופר תם וישר כדויד ישעיהו זילברבוש מעטירו בזכרונותיו בכתר "תופש-תורה" לאחר פגישות שונות אתו בבוקרשט וביאסי בחברת סופרים ומלומדים עבריים. סבורני ששרטוטים אלה לא רק מצדיקים אלא תובעים בפה הערכה והקדשה מיוחדת לזכרו בספרנו.

חטא חטאה אוזיראן היהודית לאחד מגדולי בניה, שאחד או שנים מפרנסי הקהלה והעירייה גרמו לו בזדון או בשגגה להעקר מעירו וממולדתו, להיות נע ונד בנכר במשך שנים ובהעדר כל תעודת זהות או אזרחות ברשותו. לולא ציידוהו המשכילים בעיר רומן בתעודת לידה של "שקץ" רומני היה נתון למעצר ולגירוש בחזרה לאוסטריה על מנת להישפט שם כעריק מן הצבא למיתת-ירייה או למאסר-עולם. על אירופה התיכונית והמערבית עברה אז תקופה של מלחמות ואהרון בלומנפלד היה פיקח למדי ובעל נסיון גם בתלאות רבות וקשות ומי כמוהו הרגיש וידע, מה יהא גורלו כעריק צבאי שסופו להיתפס ולהיעלות על הגרדום. זהו אחד הטעמים העיקריים שאני רואה לי למצווה גדולה לכפר על עוונתו של אוזיראן כלפי יהודי אומלל זה ע"י העלאת

* זוהי האמת ולא ה"דרוש" המאוחר מצד פלפלינים, כאילו התכוון רונאטי-רומן למינת תורת משה עם תרבות רומי.

את עצמו מצד החוק הרומני ויוסגר מיד לידי המשטרה ובתי-הכלא. תעודתו האוניברסיטאית תיפסל יחד עם תעודת הבגרות ותוארו האקדמאי ישלל מנו יחד עם האזרחות הרומנית ואין קץ לסבל ולצרות שיהיה צפוי להם כאן או בכל ארץ אחרת שיגורש שמה. ואף גם זאת: בינתיים עברו מאוזיראן לרומניה כמה מקרובי משפחתו ואף בתי אב שלמים ובהשפעתו ועזרתו הונחילו לסדר את חייהם מחדש והוא אחראי גם לקיומם (**).

וכך נשתלשלו הדברים שברבות הימים ידעו לא רק היהודים אלא כל הגויים ברומניה את סודו היהודי של רונאטי-רומן ומעין ברית חשאית היתה כרותה ביניהם, שאין פתרון לבעייה זו ולגורלו של אדם גדול וסופר מפואר זה אלא בשתיקה כללית של כל הצדדים, מפני שכל גילוי רשמי יגרור אחריו בעל כרחם שערוריה צבורית ותרבותית גם מחוץ לגבולות רומניה נוסף לצעדים משטרתיים ומשפטיים חמורים בארץ גופא. הוא גדל והתקדם משנה לשנה ביצירתו הספרותית ובעבודתו הבלשנית וכעורך המלון האקדמאי של הלשון הרומנית (ומתברו ברוב-רובו). ביצר את מעמדו הציבורי במדה ששום שלטון לא העיז ואף לא חשב לנגוע בו לרעה. אדרבא, כל ממשלה שימשה לו תריס ומגן נגד החוגים האנטישמיים שהרימו ראש וחרצו לשון כנגדו. המשטרה טיפלה במרץ האפשרי בהפגנות הסטודנטים שהוסתו ע"י אותם החוגים ועורכי דין בעלי שם ודרגה — ובכללם מיניסטרים לשעבר או לעתיד כגון המשפטן הרומני הנודע קוסטה-פורה — התיצבו לצדו של רונאטי-רומן ותבעו למשפט כל מי שהשטינו או העליבו בפומבי בנקודה היהודית.

הלקסיקוגרפיה הכללית אינה יודעת אלא את המשורר והבלשן הרומני רונאטי-רומן. פה ושם נפלטות מלים אחדות על הפגנות אנטישמיות נגדו ונגד מחזהו „מנשה“ עם רמזים על מוצאו היהודי. והלקסיקוגרפיה היהודית אף היא לקויה בחסר ויתיר בגופי תולדותיו ויצירתו. כך למשל בלקסיקון היהודי בברלין (גרמנית) אין האיש ופעלו נזכרים כלל והוא הדין בלקסיקון-הסופרים של רייזון (אידיש). באנציקלופדיה היהודית-הרוסית הגדולה (יאורייסקאיה אנציקלופדיה, פטרסבורג 1910) חסר מקום הולדתו בלבד ומזבלט שם ביחוד

** למשפחה אחת מקרובי-אביו שנשארה באוזיראן היה שולח מרומניה תמיכה כספית בשביל הצעירים. ואמנם לפחות שנים פהם יצאו ללבוש ולמדו שם על חשבוננו.

עצמם בגורלו הקשה המאלצו לישון ולחיות פעם כאן ופעם במקום אחר, כדי להתחמק מעיני המשטרה הרודפת „זרים“. ביקשו דרכים וחיפשו עצות וקיבצו ממון עד שנודמנו להם ניירותיו של הנפטר הנוצרי הצעיר רונאטי-רומן והם שנעשו עוגן הצלה לכל ימי חייו של המשכיל מאוזיראן*.

בתעודה זו על שמו החדש, עמד בקצב-הבזק בבחינת הבגרות כאקסטריניסט ובניירות אלה עם דרכון ממשלתי רומני נשלח ללייפציג, גמר חוק למודיו באוניברסיטה ונתדקטר וחזר לרומניה כמלומד צעיר בשם ד"ר רונאטי-רומן. בשם זה נודע בחברה הרומנית הגבוהה בבוקרשט שהתחילה מקרבתו יותר ויותר כבן העם הרומני כביכול והכניסה אותו לתוך מיניסטריון ההשכלה במשכורת קבועה והגונה בשביל שימשיך ביצירתו הבלשנית והספרותית ללא דאגות-פרנסה. אכן הוא לא עצר כוח להסתיר את יהדותו גם בחברה החדשה אלא זמן מועט בלבד, כי במסתרים חיפש ומצא קשרים לחוגי יהודים משכילים והתודע בחשאי לסופרים עבריים והחליף עמם דעות ורשמים וקריאת כתבי-יד ובלילי-שבתות וימים טובים אף היה רוקד עמם רקודי חסידים ושר שירי ציון שבימים ההם וחזר לביתו עם ספרים עבריים חדשים וישנים שהיה מעיין בהם בלילות כשהוא נחבא מעין רואים. אולם בצאתו היה האדם הרומני ששמו הלך לפניו בהיכלי הספרות והמדע הרומני ואף בחוגי השלטון הגבוה.

במעמדו זה התחיל מרגיש את האזיקים הכבדים שבעלי טובתו, המשכילים בעיר רומאן, שמו לא רק על ידיו ורגליו אלא על נשמתו היהודית הנחנקת יותר ויותר באוירה אנוסה זו אך לא ראה כל מוצא ופדות ממעגל הקסמים שהכניסוהו לתוכו. אם יחזור בגלוי ואפילו בשפה רפה לשמו המקורי היהודי הרי יפיל

* לפי גירסה אחרת לא היה ולא נברא צעיר נוצרי רונאטי-רומן וממילא לא מת ולא „הוריש“ את שמו לאהרון בלומב-פלר. אין השם החדש כולו אלא פרי „קנוניה“ של עסקני העיר רומאן עם ראש כפר רומני שהסכים וחתם בטבין ותקלין על תעודת ליה כזו עם כל השייך לכך. השם החדש הומצא והורכב ע"י אהרון בלומנפלד עצמו שקיצר את שמו העברי אהרון ועשה ממנו רונאטי (דרך חבה והק-טנה ברומנית) וצירף לה את המלה „רומאן“ על שם העיר הראשונה ברומנית שמצא בה מפלט ומחיה ועידוד לרכישת דעת והשכלה כללית אוניברסיטאית בעזרת גיבוי עמו שם. גירסא זו מרומזת גם באיאלו אנציקלופדיות.

באוזיראן ומת י"ז שבט (?) תרס"ח ביאסי (20 ביאנאר 1908) (*). אחד מרבי הפיטנים בספרות הרומנית שברח בימי עלומיו מגליציה להיפטר מעבודת הצבא באוסטריה ובעסקו אח"כ במלמדות בעיר רומאן, ראו עשירי העיר כי הוא לומד את השפה הרומנית במהירות נפלאה. על כן שלחוהו להשתלם בלמודים באוניברסיטה אשר בליפציג וכדי להסיר מעצמו את "חרפת-מולדתו" המציאו לו תעודת לידה רומנית על שם רונאטי-רומן**.

במחילה מכבודו, בדר לא דק — ויותר מפורתא — בפרטים חשובים כגון בענין "הבריחה" ולא נתחוויר לי למה ראה לנכון להשתיק את ה"גיוס בטעות" ואת ההברחה בעל כרחו. אולם בנוגע לשמד חטא בדר חטא לא יכופר. הוא לא הכיר אישית את בלומנפלד-רונאטי ולא ביקר ברומניה בעת ההיא ודוקא משום כך תמוה מאד על שום מה עשאו למשומד. הרי כל קיומו ברומניה היה מושתת על תעודת לידה וטבילה וכו' של צעיר רומני נוצרי, אם כן כיצד יכול היה בעל תעודות כאלה להשתמד? רבו הגדול ר"ם שולבוים שהיה מיצר כל ימיו על גורלו זה של אהרון, מפני שקיווה לגדולות ונצורות ממנו בחכמת ישראל וקרא לו תלמיד-חבר, היה מתבדה עליו בנידון זה: "אצלנו באוזיראן היה צריך להימול ואצלם ברומניה היה בר-מזל ו"גולד טבול". בדיחה זו שמעתי מפי גרשום באדר עצמו בניו-יורק באביב 1951 ואמנם השתמשתי גם בה מיד כראייה מהימנה נוספת נגד לזות שפתים ועלילת שמד בספרו. בדר הודה לי שטעה בהבנת עצם הענין וטפח על מצחו שלא חדר בשעתו לעומק הבדיחה של שולבוים. הוא הבטיח לתקן את המשגה החמור בהודמנות הקרובה ביותר עם הופעת הכרך השני של "מדינה וחכמיה" ורשם את התיקון בפנקסו.

אינני יודע אם הספיק לעשות זאת במקום אחר, מפני שכרך ב' לא הופיע והוא עצמו נפטר מן העולם. לא יתכן שבדר לא ידע, כי רונאטי מת ביהדותו ונטמן

מאבן הגלוי כדי מלחמה רבתי נגד האנטישמיות ברומניה. מפני שתופעה זו היתה הנושא הכאוב ביותר ברוסיה. ערך גדול ביחס מוקדש לו ב"יוניברסל דזשואיזש אנציקלופדיה" (ניו-יורק 1939) אלא שבאורח תמוה מציין מחבר הערך בתחלתו "שמעולם לא הצליחו לזהות את מקום הולדתו בגליציה או את שמו היהודי המקורי". מכך למדנו — ולא בפעם הראשונה — שלא רק בגרמניה אלא גם באמריקה ואפילו ברוסיה היו נוהגים זלזול בסופרי-גליציה ולא קראו את ספריהם. אמנם ההסטוריון היהודי הרומני ש. פודוליאנו שופך אור יתר על כל התעלומה, אולם הספר לא ניתרגם ללשונות אחרות והלקסיקוגרפיה היהודית ללשונותיה כמעט שפסחה לגמרי על ספר זה.

על חכמי גליציה פרסם גרשום באדר באמריקה סדרה של מאמרים שהופיעו אח"כ במקובץ בעברית בשם "מדינה וחכמיה" (ניו יורק 1934). זמן הגון לפני מלחמת העולם השנייה. מוזר איפוא מאד שעורכי ה-Universal Jewish Encyclopedia לא ראו את המאמרים ולא עיינו בספרו של ג. בדר והוא הרי נחשב בחוגי הסופרים היהודיים גם באמריקה כאנציקלופדיה חיה לכל ספרות דור ההשכלה.

האנציקלופדיה האמריקאית טועה ומטעה גם בקביעת 1853 כשנת לידתו. על טעות זו חוזר גם ההיסטוריון היהודי-רומני ש. פודוליאנו. אותה שנה נולד ה"שקף" רונאטי-רומן ולא אהרון בלומנפלד, שראובן אשר ברוידס כינהו בשם "אהרון הכוהן של סופרי רומניה". ברוידס נפגש עמו כמה פעמים ביאסי במסכת רעים ואף הטיח פעם שאלה עדינה בפניו. למה אינו חולץ את עצמו מן הבוץ הרומני? בלומנפלד-רונאטי ענהו כמעט בזעף: מלא אתם זורים על פצע? כולכם בורחים מרוסיה ומרומניה לאוסטריה ואשכנז, אנה אברח אנוכי? הלא שתי הארצות האלה נעולות בפני אהרון בלומנפלד. אתם עדי שבתוך עמי אנוכי יושב, אל תשפכו דם!*

בספרו הנ"ל (כרך א' ע' 144) קבע גרשום בדר את ערכו של רונאטי-רומן דוקא באות "בית" — בלומנפלד אהרון וזה לשונו שם: "נולד תר"ז (1847)

שיחה זו סיפר לי ד. י. זילברבוש לפני 40 שנה בקירוב ואיני זוכר אם גם הוא היה נוכח בשעת מעשה או שמע את תוכנה מפי ברוידס.

* פודוליאנו בספרו הנ"ל (כרך ב' ע' 246) קובע את ה"ד בינאר כיום מותו. ועוד נאמר שם שבשנת 1904 פירסם רונטי רומן גם דברי פרוזה צרפתית בפריז.
** להלן מספר ג. בדר — והוא היחידי בכך — שהוא השתמד קודם שנתמנה לפקיד במיניסטרונין להשכלה ואח"כ כתב דרמה מחיי היהודים בשם "מנשה" שתורגמה לשפות רבות וכו'.

נתן לו ידים להימלט על נפשו ויברח בלומנפלד אל ארץ רומניה — זאת הארץ אשר היתה בימים ההם הארץ המבורכת. ארץ המקלט לרוב הפליטים. ובלומנפלד בא אל העיר רומן אשר במדינת מולדאו וימצא לו שם מחיתו בהורותו לנערי ישראל את שעוריו בתנ"ך ובתלמוד ואת שעותיו הפנויות היה קובע לו לעצמו להשתלם במדעים החביבים עליו מאז.

כוחו של בלומנפלד היותר מצויץ והיותר נפלא היה בבלשנות. בימים לא רבים היה מסגל לו כל שפה זרה לכל חקיה ודקדוקיה ופרטיה. הוא לא אמר די בבקיאותו בה אבל לא נח ולא שקט עד אם בא בסודותיה ועד אם גילה עמוקותיה. הנה כי כן העמיק בלומנפלד חקר גם בשפה הרומנית וירא והנה היא טרם התפתחה כל צרכה וחוקיה טרם הבשילו וספרותה עודנה דלה ורזה. אז שש כוח בלשנותו כי הניח לו מקום להתגדר בו. דלותה של השפה היא שהעירה בו גירוי לא מצוי להיות לה גואל, להעשירה בניבים ולהביאה לידי גמר בישולה.

בעיר רומן, אחת מערי הפלך שבמולדאו חסרים לו המכשירים הרוחניים לעבודתו הבלשנית — ספרי החכמים המומחים לאותו המקצוע. תשוקתו העזה מחייבתו חובת גלות למקום תורה. אז נמצא לו הרופא היהודי שבעיר ודוקטור גלר שמו, אחד הקנאים שבקנאי ההשכלה של הדור ההוא, איש אשר חשב לו זאת לתעודתו היותר קדושה בחיים להציל נפשות צעירים בעלי כשרון „ממחשכי האדיקות“ בתת למו את האפשרות להיכנס לבית ספר מתוקן ולהביא סדרים בלימודיהם, איש איש על פי כשרונו. זה הדוקטור גלר ראה את המציאה ונפל עליה ובעזרת חבריו לקנאת ההשכלה המציא לבלומנפלד די־כסף לנסוע לעיר ליפסיה אשר באשכנז ולהיכנס שם אל האוניברסיטה להשתלם במדעים. ואף גם זאת: להיות הצעיר בלומנפלד אחד מפליטי חיל הצבא וירא מפני הרעה הנשקפת לו בעברו דרך אוסטריה המציאו תומכיו לידו גם תעודת מסע של איש ששמו רונטי רומן והוא יליד אחד הכפרים לעיר פיאטרא אשר ברומניה.

בלומנפלד הצעיר לא במסע החפזון עשה דרכו לליפסיה. נסיעתו מעיר רומן אשר במולדאו עד הגבול אשר בקצה מדינה וולכיה, ארכה ירחים לא מעטים. בעגלת אחד האכרים ולפעמים גם רגלי היה נודד מכפר לכפר ובכל מקום בואו התמהמה ימים אחדים ויתרועע

בבית הקברות היהודי. ידוע היה בכל העולם שהכנסיה הרומנית ניסתה לערער על צוואת הקבורה של רונאטי ונכשלה ונסוגה.

ועתה נקרא את סיפורו של ד. י. זילברבוש „מפנסק זכרונותי“ תל־אביב תרצ"ו, אישים ומאורעות ע' 187—191 (הוצאת ועד יובל השמונים):

... „האנוס“ שלח להגיד כי יבוא היום לסעודת מלוה מלכה — לחש חשמה!*) באוני רוקח (**). ורוקח חזר בקול על דבר הלחש: הנה כי כן, עוד מעט ויבוא אל חברתנו הרומני הקדמוני שהורתו ולידתו בפולין המדינה. זה האיש אהרון בלומנפלד דמתקריא רונאטי רומן. טוב הדבר, אנחנו נשיש לקראת המשורר הגדול לרומנים. הוא יקרא באזנינו את הפואימה שלו הנקראת בשם „ראדו“ ואנחנו נקרא באזניו את הפואימה „רומניה“ אשר למשוררנו זאב אהרנקראנץ (***) .

חשמל הביט אליו כמתחנן להיות נוהר בדבריו. אבל רוקח לא שעה אל סקירתו ולא שם לבו לאזהרתו. הן ליחיד־סגולה כבר היה גלוי וידוע סודו של רונטי רומן, אביר המשוררים הרומנים אשר בימים ההם וגם הוא, כשהוא לעצמו, כבר חדל ממצוא חפץ בהסתרו.

ליחיד־סגולה כבר נודע סודו של האנוס:

בעיר אוזיראן אשר בגליציה קרה בשנת תרכ"ח מקרה לא שכוח. עפ"י הטעות שטעה רופא החיל (הצבא) ב„עטישתו“ של פרנס הקהלה היהודית היושב במועצת הבחינה לעבודת הצבא, ראה הרופא את האיש הצעיר ששמו אהרון בלומנפלד שלם בגופו ומצאהו בריא לפניו וישימהו לחייל. אז נבעת אותו הפרנס שנוקש בעטישתו ועל ידו נתפש תופש תורה לגייסות. והוא הוא אשר

* עקיבא חשמל היה ת"ח מארח בבוקרשט את הסופרים העבריים. ביתו היה מעין טרקלין ספרותי כנהוג בימים ההם ושמש מפגש לסופרים ואנשי־רוח.

** אלסטר רוקח — דודו של ישראל רוקח חבר הנשיאות של הכנסת — היה טיפוס של „בוהאם“ מארץ ישראל, משכיל וסופר, אבל כוח דמיונו גדול משניהם. ערך הרצאות גם בגליציה. (עיין עליו בספר הזכרון לבוצ'ץ) ומת בדרו־הוביץ בתחלת מלחמת־העולם הראשונה.

*** חלהאלי אהרנקרנץ, הראש למשוררי בראד (בראדיר זינגער), חיבר שירים ומנגינות עממיות בעברית ובאידיש, שהיו שרים ומזמרים אותם בחגיגות ונשפים. הוא גם המחבר של „מקל נועם“ ומקל חובלים. הפואמה הגדולה „ראדו“ של רונאטי רומן הופיעה ב־1879 ונתקבלה בהתלהבות שהציפה את רומניה כולה.

של אינם יהודים המעזים לבחור לחזיונותיהם מחזה יהודי". ורוקח עשה כן בלהטיו להביא למסקנתו ראיות מפוזמונים של סופרים שונים — שרובם נבראו באותו רגע בהבל פיו...

רונטי רומן מחריש, הוא מבליג על שחוק הלעג האומר לעלות על דל־שפתיו והוא מתגבר עליו ובכדי שלא יפגע בכבודו של הדובר הוא ממהר להסב את שיחתו לענין אחר. הוא הרצה לנו את התכנית לחזיונו "מנשה", אשר בימים האחרונים עלתה במחשבה לפניו. הוא אומר בענותותו כי ישיש לשמוע מפינו את משפטנו על תכניתו ולהקשיב אל הערותינו והארותינו. ורונטי רומן שיכל את פיהו לפנות בהרצאתו אל הזקן שבחבורתנו, אל שלמה שכטר וכמו מפייה הוא מבקש פתרונים. ושלמה שכטר נמצא לו אולי יותר מאשר דרש. בדברו על אדות תוכן החזיון ועל מהותו ואיכותו, הביע רונטי את הלך מחשבותיו על היהודים ועל היהדות על הסדרים הנושנים ועל התסיסה החדשה שבמחנה ישראל. אף הרחיב את השקפתו על האומה העברית ואת חזון רוחו על תקותה לימים הבאים**.

רונטי רומן נוטה אונים קשובות לכל הגה היוצא מפי שלמה שכטר ורוחו נרגש***. ההגיון החותך

* המחזה מנשה ב-4 מערכות ראה אור בשנת 1900. הצגת הבכורה התקיימה בתיאטרון הלאומי המלכותי בבוקרשט ברוב פאר והדר בנוכחות המלך והמלכה ויתר החצרנים ובני משפחת המלוכה. עקב הפגנות אנטישמיות נגד התוכן היהודי של המחזה ונגד מחברו, שיהדותו כבר נודעה ברבים, היו ההצגות בתיאטרון זה נפסקות ומתחדשות חליפות מעונה לעונה; בשאר הבמות בבוקרשט וכן בתיאטראות של ערי רומניה הגדולות נמשכו ההצגות כמעט באין מפריע פרט ליאסי ששם גברה התנועה האנטישמית יותר ויותר. המחזה ניתרגם ללשונות רבות (צרפתית, אנגלית, גרמנית ואיטלקית וכן עברית ואידיש) והוצג ברוב ארצות אירופה וגם באמריקה עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה. להצגות זרם קהל רב גם מבין לא יהודים. רק באנגליה שינה הבמאי את שם המחזה וקרא לו משום מה "פנסים ישנים וחדשים". מבקרים רבים הפליגו בשבח המחזה וראו בו מהדורה מרדנית יהודית של "נתן החכם" ללסינג אעפ"י שבעיותיו של המחבר ופטרונותיו לשאלת היהודים בעולם המודרני נתקלו גם בבקורת יהודית. גרשון בדר למשל רואה ב"מנשה" תעמולה לנשואי תערובת ובמקצת גם לשמד. תוכן המחזה אינו מצדיק כלל ועיקר חריצת משפט כזה.

** ההדגשות כאן ולהלן — שלי מ. א. ט.

*** פרופיסור שלמה ז. שכטר, מגדולי תלמידי חכמים במחצית

עם התושבים ויט אוון אל מבטאיהם ואל הנגינות ואל הפתגמים שהיו להם מורשת קדומים מאבותיהם. ויהי אחרי שנים אחדות ובעיר בוקרשט נדפסה פואימה חדשה בשם "ראדו". הפואימה הזאת רועשת כאשר מים כבירים בהתפרצם ממחבוא סתרם. הלא היא השתפכות הנפש של העם הרומני בהביעו את צערו העולמי על נחלתו שנהפכה לזרים. והפואימה הזאת נכתבה בשפה עתיקה ובסגנון של סופרי־המופת — ומחברו הוא איזה איש ששמו רוני־רומן, איש לא נודע מתמול שלשום*.

כל העתונות הרומנית היא כמרקחה. כל שפה מגדת תהלתו של המשורר החדש הוא יליד כפר הסמוך לפיאטרה וכי הוא תלמיד האוניברסיטה הליפסאית. על כן שמוהו לפקיד באחת הלשכות של המיניסטרוון להשכלה. וימצא לו זה התלמיד של האוניברסיטה הליפסאית שנים מספר מחסה ומסתור בלשכתו ואיש לא שאל ואיש לא דרש על אודות מוצאו.

הראשון אשר לו נגלה סודו של המסתתר היה עקיבא חשמל. הנה בסתר, באין רואה מביא הוא אליו ספרים ועתונים עבריים. ויהי חשמל לא רק איש סודו כי אם גם לאיש שלזמו. חשמל נתן לו גם כינוי של חבה ויקראהו בשם "האנוס" ובכל פעם שיצרו הישן של רוני רומן תוקף עליו לבוא בחברה יהודית ולהתענג עליה בנוסחה הקדמוני, מתחמק הוא ממעונו לבוא אל ביתו של חשמל אל הסאלון הבוקרסטי ולשבת עם אורחיו שבת־אחים בסעודותיהם שבמוצאי השבתות.

האמת ניתנה להאמר כי ברגעים הראשונים לבואו של רוני־רומן בחברתנו הרגשנו בעצמנו איזו מועקה שלא ידענו שחרה. גם קולו של רוקח נחבא וכמו הושם בלשוננו מתג; כמו בא פתאום איזה זר או מתרחק במסבת רעים קרובים והאחוזה שבשיחתם נפסקת מאליה.

זה בשעת סעודה. אחרי הגמיאה של הסלקיה המחממת באה איזו חמימות גם בלבות המסובים. אז פתח רוני־רומן בשיחה ספרותית על אודות החזיון "אוריאל אקוסטה" לקרל גוצקוב. ורוקח מצא בפיהו תוכחות לפי דרכו: "הוא אינו מוצא קורת רוח במעשיהם

* גם נ. ה. אימבר שהה אז ברומניה והתקרב לרונטי־רומן. ובאותה שנה ממש כתב רוני־רומן את "ראדו" ונפתלי הרץ אימבר את "התקוה". קשה היום לקבוע מי ממי הושפע.

ואעפ"י שמחברה יעקב שטרנברג*, בקי מעט מאד בעברו הגליצאי ואף בראשית „רומניותו“ של רונטי — הוא קורא לו ה„עלוי משה“ או „אחינו משה“ עפ"י כנויו הספרותי ב„המגיד“ — הרי יודע הוא לספר כמה פרטים חדשים מחייו ויצירתו ברומניה**.

ברוממו אותו למעלת ה„דרמטורגן הגדול של הספרות הרומנית“ ואפילו ל„דרמטורגן ברוך-אלוהים“ שהיה צריך ויכול להיות „פרץ הפני שלנו“ ובשל תנאי חיינו הבלתי-נורמליים נתגלגל והיה לרונטי-רומן, הוא מסתמך על „גאוני הספרות הרומנית שהתייחסו תמיד בהערצה והכרת-תודה למחזה „מנשה“ וגם למחברו“. אמנם „רבים מבין הרומנים רגילים עד היום לראות ב„מנשה“ מן היסוד האנטי-נצרותי ולעומתם היהודים — מן הניגוד ליהדות“ ובכל זאת יש „שהרהיבו למתוח את חוטי-ההקבלה עד — לפסגה השקספירית“.

„כמה משונים וסמויים הם נפתולי-הרוח העברי“ קורא המחבר על התמורה בנפשו של רונטי-רומן ואומר: „שבעתים מנקרים ומצערים הרהורים אלה, כשברי לך, שהדרך לכך היתה כ"כ קרובה, והלא הוא הלך מאתנו כשרגליו עמדו כבר על מפתן הספרות שלנו“ — — — „כשהתחיל בימי-בחרותו הראשונים את עבודתו הספרותית ב„המגיד“ שלנו — — — הוא שהעברית היתה עצם מעצמיו ושלט בכל מכמניה“.

ועל הפואמה הנפלאה של רונטי-רומן — „ראדו“ — מספר שטרנברג שהיא „משכה אליה את תשומת לבם של בני-סמך ובכללם גדולי-המדינאים הרומניים ואס-טניס הספרותי פיטר קרפ“, כאילו רק דפי פואמה זו שמשו לו גשר-מעבר ממשו רומן לרונטי-רומן.

ויש שהמחבר סותר את עצמו כגון בטענתו „שהמשורר הגדול האמין בתמימותו — כגיבורה הסימ-פטית שלו לאה — שבאהבתו ובכוח שירתו יוכל לגשר על פני שני העולמות ואף לאחדם“ בעוד שבאותו עמוד הוא מוסר פרטים אופייניים על תגובה חריפה של רונטי-רומן ל„הערה בלתי זהירה“ של המלך הרומני הישיש קרל הראשון שהזמינו לארמון המלוכה כאורחו לסעודה ולענוד לו אות-הצטיינות. המלך הפטיר משהו

שממנו מוציא שכטר את הקוים להשקפתו ולחזון רוחו מגלה לעיניו (של רונטי) עולם חדש ומעורר בו מחשבות חדשות. קשה לו לומר אמן לכל אשר הנואם מאמין. ההכרה של הלאומיות במלוא היקפה כמו זרה נחשבה לו עד היום. דרוש לו מתון מתון עד כדי התרכוז הרעיונות לבעבור השיב לנואם (לשכטר) על הוכחותיו.

אולם עד כה ועד כה עברה שעת הכושר לכל תשובה כהוגן ולכל ויכוח בכבשונה של איזו דעה, כי קלות הדעת כבר כבשה לה את מקומה במסכה. אחרי שתית הכוס הראשונה מכד היין שעל השולחן החל רוקח לומר בקול צרוד, העובר מן הגרון דרך החוטם, זמר ערבי שעצלה מזרחית רובצת עליו וכמו הפיל הוא תנומה על כל סביביו. אז התעורר רונטי-רומן לגרש את העננה שהזמר הערבי ישכין על כל פנים והוא השמיע בקולו הנעים ובשפה היהודאית (אידיש) את השיר ההתולי על החסידות בשם „הרבי נוסע על הים“ אשר לזאב אהרנקרנץ. ותהי הרננה במסכה ותהי כל המסכה למקהלה וישר גם חשמל בקולו העב ותזמזם אתם גם אשתו נהימה נעימה...“

היה לו לזילברבוש הרבה יותר לספר מפגישות אחרות עם רונטי-רומן וחבל שלא זכה לכתוב ולפרסם כאן בארץ את יתר זכרונותיו וחיותיו עם סופרים ואישים שונים בכלל ועם בלומנפלד-רונטי בפרט. דברים רבים שסיפר לי בע"פ נמחו מזכרוני או ניטשטשו ברבות השנים. דבר אחד נחרת בלבי והוא הכרותו של רונטי רומן באזניו של זילברבוש, כי בצוואתו הכתובה יגלה את מלוא אמונתו ודבקותו בעמו. ברוחו ותרבותו ו„בנצח ישראל לא ישקר“.

בקובץ לדוגמא „פרודות“ (קישינוב תרצ"ד, הוצאת „תרבות“) שעורכיו יעקב קוטשר וזלמן רונטל אמרו לקבעו אכסניה עברית לסופרי-יהודי-רומניה ללשונותיהם. הוקדשה רשימה נאה גם לרונטי-רומן.

השניה של המאה שעברה שהעתיק את בית מדרשו לאמרי-קה, גילה את הגניזה בקהיר והקדיש חלק הגון מחייו לסידור החומר, לזהוי הקרעים של ספרים שאבדו לפני אלף שנים ויותר ולחקירה ממצה הסטורית, בלשנית, הלכית, וכו' — של כל קטע שנמצא שם. עד היום ישנם עוד קטעים שלא פוענחו בודאות ובשלמות.

* הוא שתרגם „מנשה“ לאידיש בשביל התיאטרון היהודי בצירנוביץ.
מ. א. ט.

* תודתי נתונה בזה להסטוריון דר. גלבר ולמר נפתלי בך מנחם ממוסד הרב קוק שעל ידם נתאפשרה לי הרחבת הידיעה הביליוגרפית ובדיקת-מקורות.
מ. א. ט.

אם כה ואם כה קשה להניח שאישיות ערה ורגישה לזעזועי הדור והחברה כבלומנפלד-רונאטי פסח על תקופה זו בלי כל רשימה ורושם. היתכן שלבו התחמץ על עושק האכרים הרומניים ושעבודם כדי היותו להם למליץ טוב ותקיף בספר מיוחד — שפורסם מן העזבון לאחר מותו — נגד בעלי האחוזות הגדולים ובכללם נכסי בית המלוכה והמדינה ואילו הגורל המר של עמו היהודי ומצוקותיו לא הרטיטו את מיתרי נפשו כל 18 השנים אחרי הפורקן שנתן לרגשותיו ומחשבותיו במחזהו „מנשה“? להיכן נעלמה הספרייה העברית הגדולה (כולל חכמת היהדות בלשונות רבות) שהיתה ברשותו, האומנם אף היא נגזזה במצוות הממשלה והאקדמיה הרומנית? ואם נקבל זאת כעובדה, אפשר להסבירה ביחס לממשלות הרומניות הקודמות במשטר מלוכני-לאומני שסרבו לוותר על רונאטי-רומן כרומני ע"י „השבת האבידה“ ליהודים. אולם מה ענינו של המשטר הקומוניסטי לנהוג באותה מדה? כלום גם הם לבם מסור לשיקולים הלאומיים-רומניים של המשטר הקודם או שבעזבונו הגנוז של רונאטי-רומן נמצאו כתבים, מגלות או חילופי-מכתבים שפרסומם עשוי להזים את האגדות שרקמו סביבו ואולי גם לחזק את ידי ה„שוביניסטים היהודיים“ או הציזנייים שנואי-נפשם? עכ"פ שתיקה זו מצד המשטר הקומוניסטי לגבי עזבונו הגנוז של רונאטי רומן מחשידה אותם ואמרת דרשני. שמיעות אומרות שהארכיון הלאומי בירושלים קבל כמה כתבי-יד של רונאטי-רומן, אבל קשה לברר, אם הם מרכוש פרטי או צבורי ברומניה ומה תוכנם.

ד. יצירתו ומקומה בספרות הרומנית

מקומו מובטח לו בפנתיאון הרוחני של האומה הרימנית כבר בזכות האפוס הלאומי האדיר „ראדו“ המצוי בכל אנתולוגיה ספרותית רומנית והוא שגור על שפתותיו של זקן וצעיר משכיל ברומניה. זאת היא שירת הדרור והכמיהה לרומניה גדולה ושלמה אחידה ומאוחדת בעושר וכבוד ובתרבות הרוח הלטינית-איטלקית העתיקה (*). לא נחלקי מבקרי

*. היו שאמרו כי רונאטי-רומן הסחה בפואמה זו צמאון יהודי לגאולה וחופש מעין מעשה היינה ב„אלמנזור“. לעת עתה אין אסמכתה להשערה זאת כשם שאין כל ראיה להשערה אחרת, כאלו נפתלי הערץ אימבר כתב את „התקוה“ ברומניה באותו זמן בהשפעת הפואמה של רונאטי-רומן.

על יהודים „שאינ מעשיהם נקיים מאינטרסים של זכיה וריח“ וכאחד מגבוריו ב„מנשה“ בטח כנגדו רונאטי-רומן מיד: „זה כאלפים שנה שאבד להם ליהודים כל „אינטרס“ להיות יהודים ובכל זאת הם דבקים בעמם ומוסיפים להשאר ביהדותם“.

ג. עזבונו הגנוז ושמועות על תוכנו.

אחרי מותו של רונאטי-רומן התהלכו אגדות שונות על אחרית ימיו ועל כתבי-יד בעזבונו שנגנוזו ע"י הממשלה הרומנית בארכיון סודי. סיפרו גם על קטעים מכתב יד עברי אחד או יותר שלא נשלמו. הספרון „איפה ואיפה“ (או „שתי מדות“) הפונה במישרין לעם הרומני נגד התעמולה הצבורית האנטי-יהודית ונגד המדיניות האנטישמית הממשלתית שממנה סובל העם הרומני לכל שדרותיו מבחינות שונות לא פחות מן היהודים הנרדפים — חוברת זו יצאה לאור 1893 והיא היתה כעין תגובה על הפגנות הסטודנטים נגד המחזה „מנשה“ ומחברה היהודי. ידוע היה בחוגים יהודיים וציזנייים, שקיבל במשרדו ובספרייה האקדמיה ללשון הרומנית הרבה ספרים עבריים חדשים גם ישנים, קרא כל חוברת של „השליח“ והיה ממעריציו של אחד העם, ביחוד מבחינת הסגנון וכשרון ההרצאה. היו גם נסיונות לקרב אותו אל הציזנות בתקופה ההרצלאית. בן ארצו הגליציאי ד"ר קרפל ליפה שהיה בימים ההם המנהיג או העסקן הציזני הראשי ברומניה, נפגש אתו כמה פעמים והיו שמועות לכאן ולכאן (**). היו שסיפרו שהתיחס באהדה עמוקה כדי הערצה להרצל ולנורדאו מבלי שהיתה בלבו נטיה ממש להתגשמותה של הציזנות. נאמר עליו שלא האמין במצבר כוחות כזה בעם היהודי הדרושים למשימה הסטורית אדירה כ"כ, אפילו ישתנו התנאים המדיניים בעולם לטובת הרעיון. והיו שאמרו שדחה את הציזנות בשתי ידיים וראה בפזורה היהודית צדקה שעשה הקב"ה לישראל שפזרם בין האימות. לבו של הפיטן לציון ומוחו של המשכיל חסר אמונה.

** בעת ההיא שלחה גליציה לרומניה סופרים, רבנים, מורים ועסקנים והם סיעו בהרבה להפצת השכלה עברית ולהתעוררות הציזניות הגדולה שם. די אם נזכיר כאן עוד את הרבנים ר' ליביש מנדיל לנדאו (פשמישל—בוטושאן) מעוז ריו של דר. הרצל במאמצו לקרב את האדמורים והחרדים לדגל הציזני, דר. נמירובר ודר. נאכט; העסקנים הציזניים פינלס ומרגליות.

בעיית נשואי-תערובת וכאן אותו אבא יהודי, הגבור הראשי, נאבק עם בתו ומוחה מחאה עזה ונמרצה נגד נשואיה לגוי. היתה זאת מכת-מדינה בבתי אב יהודיים רבים בדור ההשכלה השני לא רק במערב אלא גם במזרחה של אירופה ובדרומה וגם משפחות אחד העם, שמעון דובנוב, הסבא מנדלי, מרדכי בן הלל הכהן ושכמותם לא נוקו הימנה. רונטי-רומן לא המציא את הנושא ולא הבליט כל נטיה לצד החיוב. אחרי שנים בחר לו מקס נורדאו נושא דומה במחזהו „ד"ר כהן" ששיקף בעצם מעשה שהיה אצלו ואילו רונטי-רומן קיים בגופו את טהרת המשפחה העברית. „מנשה" הוצג שנים רבות גם על בימות יהודיות בארצות שונות וחזקה על אחיזתו בני ישראל שהיו מסלקים הצגה כזאת ברעש ובבושת פנים אילו היו רואים או חשים בה „תעמולה לנשואי תערובת ובמקצת גם לשמד".

רונטי-רומן לא הטיף בשום מקום לטמיעה בגויים או לתערובת עם הגויים. הוא עצמו הושלך ל„גוב האריות והעריות" בעולם הנכרי ויצא בשלום ונשא לבסוף את אהובתו היהודיה שילדה לו שני בנים וגם הם, שמתו אך בשנים האחרונות, לא התכחשו לעמם. החדש מפי עולים חדשים כאילו אחד מבניו של רונטי התנצר אין לו על מה שיסמוך. שירותו של בן זה בצבא הרומני כקצין בדרגת רב סרן בתקופת ההשתלטות הנאצית אינו יכול לשמש ראיה כלל ועיקר, גם בתקופה ההיא היו בצבא הרומני יותר מקצין יהודי אחד ואפילו פחות יחסן מבנו של רונטי-רומן.

בחלק הקרוי „ריגאט", כלומר ברומניה המלכותית הישנה היו התנאים שונים קצת לגבי היהודים בכמה שטחים. הגזירה נגד שירות יהודים בצבא הרומני חלה ובוצעה בכל חומרתה בבוקובינה, טרנסילבניה ובסרביה לרבות יהודים ממדינות אלו שהתגוררו ב„ריגאט". סיבת

* „יודעי חן" סיפרו אחרי מותו של רונטי-רומן שסמוך ללידתו של בנו הראשון הצליח רונטי בהפצרתו אצל מיניסטר הפנים הרומני וסדרו לו תעודות ליהודי ואזרחות מתקנות שנמחק מתוכן כל זכר ל„גויות" בתוקף לגליזציה מיוחדת. הדבר נשמר כ„סוד כמוס" גם — או ביחוד — בפני הכנסיה הרומנית, מה שגרם להתנגשות חריפה בין הכנסיה לבין הממשלה מיד עם מותו של רונטי-רומן.

לא עלה בידי לברר אם זוהי עובדה או אחד הספורים שחסידי רונטי היו רגילים להפיץ לשם ריהביליטציה מלאה: של האדם והמשורר הנערץ עליהם.

הספרות הרומנית וכותבי תולדותיה — ובכללם ניקולא יורגה ההסטוריון הגדול — שבפואימה זו בלבד קנה לו רונטי-רומן את עולמו בקרב הקלסיקנים הרומניים. הודה בכך גם המבקר המפואר טיטו מאיוריסקו בהערצה גלויה ואתו שני איתני השירה והספרות הרומנית באותה תקופה אמינסקו וקאראגאלי שהתקרבו מאז לרונטי-רומן, התרועעו אתו והיו ביחד את השלישיה הגדולה של רומניה החדשה. לא זכתה אוזיראן ולא זכתה היהדות הגליציאית שאחד מגדולי בניה בכשרון ודעת ובעט מתרונן יקדיש את קולמוסו לעמו וספרותו. קראתי רק מקצת ממחקריו הנאים שפרסם בשנות 1868 — 1874 ב„המגיד" ובכתבי עת עבריים אחרים. בימים ההם טרם התגלה כמשורר רומני ואי אפשר שלא להתרשם מעומק ידיעותיו ומגישתו הבקורתית המדעית והוא היה אז כבר עסוק ראשו ורובו ברכישת הלשון והספרות הרומנית. צדקו הלקסיקוגרפים שלנו בצינינם מחקרים אלה כהוכחה להשכלה ודעת היסודית שקנה לו בביתו בים התלמוד (עיין יוניברסל דזשואיזש אנציקלופדיה, כרך 9 ע' 194). שילוחו מקנו ומולדתו גרם לעיונותיו שהלך לרעות בשדות נכר ונתן את כל חילו לזרים. באוסף האוטוגרפי של ד"ר אברהם שרון באוניברסיטה העברית נמצאים גם כתבי יד של רונטי-רומן והם על הר הצופים (הוא לא זכר, אם יש ביניהם גם כתבי-יד עברי כשבקרתיו בבית החולים ובינתיים הלך צדיק זה לעולמו).

לעולם הגדול — לגויים וליהודים כאחד — התוודע רונטי-רומן ע"י המחזה „מנשה"**. גדול ההסטוריונים הרומניים, פרופיסור ניקולא יורגה שהיה רחוק מאהבת ישראל ביחוד בתקופת חייו האחרונה, מציין בספרו הידוע „ההיסטוריה של הספרות הרומנית": „מנשה" נתקבל לא רק בהוקרה אלא בהתלהבות. המחזה בנוי במתכונת הדרמות של שקספיר והתפקידים הגדולים השולטים על הבמה מתחלקים בין שני טפוסים ראשיים המושלים בכפה — האחד מנשה, יהודי חדור מסורת תנכית עמוקה, והשני — זליג שור, סוכן ומתווך פיקח וליצן ערום וציני וכו' וכו'". נושאו המרכזי של המחזה — שההסטוריון הלאומי הרומני נמנע מלהזכירו — הוא

** תרגום עברי חדש של „מנשה" ע"י יהושע ירון (חיפה) עומד להופיע בימים הקרובים.

אין ספק בעיני שאופיו האישי החזק וכוך התנגדותו המחושל לכל הנסיונות והפיתויים להפקיעו מגוף האומה היהודית ולנתקו מתורתה, רוחה ומוסרה, הם פרי חינוכו והתבגרותו בעירנו. מי שנתחנך וגדל באוירה הרוחנית המוסרית של אוזיראן בבית מדרשה בימים ההם — ועוד בימי נעוריו אנו — ספג ללבו ונשמתו מנות רוויות ערכי-יהדות במובן הטוב והנאצל, שגם רוגז ועוול וקיפוח מצד יחידים בני-עוולה, אפילו נתמנו פרנסים על הצבור, לא עצרו כוח להעכירו על דעתו. הוא עמד בנכר כחומה בצורה נגד נחשולי הטמיעה מבפנים והפתינות המתוקים שאפפוהו מסביב מחוץ וכל הרוחות לא הזיזוהו ממקומו*. עירנו הקטנה מותר היה לה להתגאות בבנה זה שנדד למרחקים וצמח ושגשג ועשה פרי הלולים ושמר אמונים למורשת אבות גם בדורי התפוכות.

היהדות הרומנית גאותה עליו עד היום הן ברומניה והן בארץ. והוא מיהר לחבק את זילברבוש בשנות ה-80 האחרונות, כאשר זה מסר לו ד"ש ממורו ורבו משה שולבויים בקולומיה וגם מאוזיראן מולדתו שזיל-ברבוש הכיר היטב מביקוריו שם אצל משכילי העיר. אוזיראן חרבה ואיננה ולא תוכל לגמול יותר לא לחיים ולא למתים. יבוא אהרון בלומנפלד על שכרו בספר זה המחזירו לחיק הורתו בשנת הזכרון ה-50 לפטירתו.

- * ראה בסוף מדור זה קטעים מסגנונו העברי ב"המגיד" בקרי-את אנציקה שלו נגד נישול אלפי יהודים וגירושם מן הכ-פרים ברומניה. לקריאתו נרתם אז אדולף כרמיה עצמו, אץ לבוקרשט וסיכל מרבית הגזירה.
- מלבד ספרו "שתי מדות" על הבעיה היהודית השתתף רוני גם בספר השנה היהודי "Anuar pentru Israeliti"

האפליה אינה מובנת, אבל זוהי עובדה ואיננה היחידה שהיתה חסרת הגיון בתעלולי הנאצים וגרוריהם (**).

ה. סיכום וסוף פסוק

אינני מוכן לשמש סניגור כללי לרוני רומן, כשם שאיני מתימר להקיף את חייו, רוחו ויצירתו בהערכה שלמה וממצה (**). זהו ענין רב לענות בו למבקרים ומומחים בספרות ובבלשנות בכלל וברומנית בפרט. אותנו מענינים הנימה היהודית והצד האנושי והרוחני-מוסרי באישיות זו שהכל מודים בשעור קומתה הרמה.

** ספור זה מקורו בחויה אישית של ד"ר לבנשטיין, מראשי התנועה הציונית ברומניה שעלה ארצה זה מקרוב. בשנת המלחמה האחרונה ישב ד"ר ל. בבית קפה בבוקרשט והנה התישב לצדו איש לבוש מדי קפיטן רומני והתחיל לספר לו שהוא בא כעת מטרנסדניסטריה וראה בעיניו את העיניים הקשים של היהודים המגורשים מרומניה. ד"ר ל. חשב אותו לפרובקטור ולא ענה לו. כשהקפיטן שם לב לתגובה זו קם ממקומו והלך לדרכו. לאחר שהלך שאל ד"ר ל. את בעל הקפה, אם הוא מכיר את האיש והלה אמר לו "הרי זה בנו של רוני רומן". רואה אני בסיפור זה ראייה לסתור את הנחתו של ד"ר לבנשטיין. הפחדים והחשדות ודאי היו מוצדקים באותו זמן. גם בנו של רוני רומן פחד וחדש והסתלק כאשר לא נענה לידיעה המחרידה שהביא מטרנס-דניסטריה וסיפרה באזני יהודים.

*** רוני רומן כתב ופרסם ספרים, מסות מחקרים ופיליטונים שלא הזכרתים כלל ברשימה זו והמה פורים על פני כתבי-העת הרומניים באותה תקופה. הוא ניסה את כוחו גם בסיפורת וניחון בחוש של הומור וסאטירה. הביבליוגרפים מצינים את הסיפור ההתולי שלו דומינול קאניטפארטטאן כספרו הרומני הראשון (1877).